

3.3. Сива икономика, контрабанда и корупция

Петкан Илиев

План

1. Сива икономика и корупция
2. Контрабанда и корупция

Сивата икономика като цяло лишава държавния бюджет от постъпления и създава сериозни препятствия пред утвърждаването на пазарна икономика. Престъпният алианс между корумпирани чиновници и организираната престъпност, която контролира контрабандните и трафик-каналите, причинява огромни щети на националната икономика. С други думи тези две явления в икономиката са неизбежно свързани с корупционните практики.

Косвените индикации за корупция идват именно от т.нар. сива икономика. Нелегалната икономика естествено съдейства за смекчаването на редица изострящи се социално-икономически проблеми, особено що се касае до страните в преход, към които принадлежи България. Редица представители на управляващите партии предпочитат да си затварят очите пред заобикалянето на закона от участниците в сивия сектор, защото неутрализирането по този начин на отрицателните последици от някои негативни социално-икономически явления, като инфлацията, безработицата и др., в известна степен намалява вероятността от изостряне на социалното напрежение. Увеличаването на доходите на част от населението, макар и по незаконен начин, предоставя значително по-големи гаранции за управляващите политици.

1. Сива икономика и корупция

Сивата икономика е реално социално-икономическо явление, което се проявява под различна форма в стопанството на дадена страна.

През последното десетилетие у нас и в чужбина се забелязва нарастващо интерпретиране от страна на икономисти, социолози, журналисти, юристи и управленци на сравнително малко познатата терминология, касаеща стопанството и определяна като: сива, скрита, нелегална, неформална, черна, сенчеста, нерегистрирана, подземна, паралелна и пр. икономика. Недокрай прецизното уточняване на използвания категориален апарат има своето обяснение в недостатъчното изясняване на същността на това явление и в многобройните методики за неговото измерване. В крайна сметка изучаването на сивата икономика трябва да се основава на коректното ѝ дефиниране. От една страна, това определение трябва да отразява общите черти на многобройните дейности, които се включват в термина сива икономика, а от друга – да дава определени възможности за относително самостоятелно интерпретиране на някои от тези дейности.

1.1. Понятийният апарат¹

Доста широко разнообразие от термини се използва за огромен брой дефиниции, за повече или по-малко точни описания на този социално-икономически феномен. В някои случаи един и същ термин се използва за различни концепции, а в други случаи различни категории се използват при представянето на една и съща идея.

Наистина на практика е доста трудно да се определят границите на това сложно социално-икономическо явление. Според експертите на Националния статистически институт /НСИ/, най-подходящ от статистическа гледна точка е терминът “скрита икономика”, защото се отнася за необхванато, скрито икономическо явление. Резюмирайки опитите за формулирането на категорията “скрита икономика”, тя може да бъде описана на базата на два основни критерия:

- занижени или скрити от отчетност доходи в разрешената икономическа дейност;
- доходи от незаконна дейност.

Първият критерий ни насочва към дефинициите за сенчеста, неофициална, нерегистрирана и т.н. икономика. Според този критерий в скритата икономика трябва да се включат укритите по различни причини доходи от законната икономика, а също и незаплатената работа, извършвана в домашното стопанство, работата за съседи и обществени организации и пр. Домашното стопанство и индивидуалните социални дейности на практика се свързват с т.нар. неформална икономика.

Вторият критерий ни насочва към определенията за нелегална, незаконна, черна, подземна и пр. икономика, като тук се включват наркобизнеса, проституцията, контрабандата, бизнеса с крадени автомобили и други видове престъпна дейност.

Най-често при формулиране на термина скрита икономика се използват следните критерии: **фискален, икономически /пазарен/, юридически и статистически.**

Фискалният критерий ограничава скрития сектор до дейности, които в противоречие с данъчните наредби не са отчетени от финансовите органи. Дейностите са скрити, ако например една компания укрива част от своите продажби от финансовите органи.

Използването на **икономическия /пазарен/ критерий** слага ударението върху различието между платими и неплатими услуги. По този критерий скритият сектор обхваща домашните дейности, т.нар. дейност “направи си сам” и доброволната работа. Подобни дейности като правило се дефинират като паралелни.

Според **юридическия критерий** терминът “скрит” се използва за описание на дейности, които са в конфликт със закона. Тези незаконни дейности обхващат например наркобизнеса, търговията с крадени автомобили и вещи и др.

Статистическият критерий разграничава дейности, които би трябвало, но не са обхванати от официалната статистика. Онази част от икономиката, за която статистическата информация напълно липсва, е разглеждана като скрита и не се наблюдава статистически. Тя включва огромна част от считаната за неофициална икономика, за която е характерно желанието да бъде избегнато наблюдението, плюс малка част от официалната икономика, която не може да бъде изследвана поради наличието на обекти, които не са регистрирани, или поради това, че регистрите не са били

¹ Вж. по-подробно: Стоянова К., Кирова К. и Кирова А., *Социални предизвикателства на икономиката в сянка*, ГорексПрес, С., 1999 г., с. 9-16; Куманова А., Манолов В., *Понятието “скрита икономика” – основни подходи при неговото статистическо обхващане*, сп. *Статистика*, бр. 2/1996 г., с.51-62; Куманова А., Антонова Ю., *Скрита икономика*, сп. *Статистика*, бр. 1/1997 г., с.68-74; Куманова А., *Скрита икономика и някои методи за нейното изследване и оценки*, сп. *Статистика*, бр.2/1997 г., с.67-80.

актуализирани, или пък са били актуализирани едва след като изследването е било проведено.

В нашето последващо изложение ще използваме предимно получилия гражданственост термин “сива икономика”, придобил по-голяма популярност и употреба в средствата за масова информация. С него ще идентифицираме скритата част от икономиката, която остава извън легалния сектор. Там, където се използват и други понятия за този сектор, те трябва да се разбират като използвани за описанието на едно и също социално-икономическо явление, каквото е сивата икономика.

1.2. Методи за изследване на сивата икономика (вкл. неформалната икономика)²

1. *Преки методи*, основаващи се на извадкови проучвания на икономическите субекти, за които се предполага, че са свързани с недекларирана стопанска дейност.
2. *Косвени методи*, където общовалидно е използването на официалните данни за структурата и динамиката на икономическите характеристики с цел количествена оценка и обхват на произведеното от сивата икономика. Косвените методи от своя страна включват:

а/ **Методът, основаващ се на отклонение на дохода от разхода, известен още като “балансиране на ресурса и използването”**. Той е свързан с трите подхода за измерване на БВП: производствен, по елементи на крайното използване и по елементи на дохода. Първият обръща по-голямо внимание на материалните потоци на производствената система, вторият се свързва с паричните потоци на икономическата система от разходната им страна, а третият ги разглежда от доходната им страна. Този традиционен метод за балансиране на БВП не е създаден специално за оценка на сивата икономика. Спорно е дали различията между трите подхода за измерване на БВП се дължат на някакъв вид неотчитане и доколкото това явление може да бъде описано като скрита дейност. Препоръчва се, преди да се пристъпи към този метод, да се приложат и други техники за оценка на сивата икономика. Методът не е универсален за всички страни в преход, но се прилага в Чехия, България и някои други държави.

б/ **Монетарен подход за отчитане движението на банкнотите и стокооборота в страната и съответно нивото на инфлация**. Този подход се базира на методи, основаващи се на индекси от сферата на паричното обръщение. Те са едни от най-разпространените и преследват улавянето на следите, които оставя скритата стопанска дейност в областта на паричното обръщение. Общовалидно за тях е предположението, че дейностите, извършвани в рамките на сивата икономика, се обуславят от използването на налични пари. От друга страна, величината на наличните пари, необходими за производството и обръщението на БВП, проявява известна стабилност в краткосрочен и средносрочен период /особено това се отнася за нормално функциониращите икономики/. Съпоставянето на действителната парична маса с необходимата за обръщението на фактическия БВП е свързано с факта, че разликата между тях се отнася за сметка на сивата икономика и може да се използва като индекс за нейната интензивност.

² Вж. по-подробно: Пак там; Куманова А., Димитрова Р., *Скритата икономика през погледа на експерта*, сп. *Статистика*, бр.2/1998 г., с.64-75; Димитрова П., *Методи за измерване на скритата икономика*, сп. *Икономическа мисъл*, бр.2/1999 г., с 18-36.

в/ **Метод, основаващ се на отклонение на реалната от официалната заетост**, като се прави предположението, че официалният процент на заетостта на населението се различава /е по-малък/ от действителния в националната икономика. Получената разлика се дължи на функционирането на сивата икономика, която се характеризира с недеklarирани работни места. Като основа за сравняване на дела на заетите се приема друга държава с подобна икономическа структура или определена година, за която се смята, че не е съществувал скрит сектор /или е съществувал, но с по-нисък относителен дял/. Теоретичните възражения, които поражда такъв подход, както и чисто изчислителните трудности при построяването му, ограничават неговото приложение.

Модифициран вариант на този метод е т. нар. “италиански метод”, чиято същност се състои в съпоставянето на оценките по заетостта от въпросници, измерващи производствената дейност, с допълнителни източници на данни за заетостта, по-специално от наблюдения на работната сила и преброяването на населението. Този метод държи сметка както за съзнателното занижаване на данните от регистрираните производствени единици, така и за оценяването на общия разход на труд в националната икономика, като по този начин се изчислява добавената стойност, създадена в нерегистрираните стопански единици. Допълнителната оценка за коригиране на занижените отчетни данни, получени от малките предприятия, се прави въз основа на т.нар. метод на Франц. Италианският метод се използва в Полша, Румъния, Литва, Македония, Словения.

г/ **Унгарски метод, който има за отправна точка факта, че данните за работната заплата и възнагражденията се занижават с цел да се избегне плащането на вноски за социално осигуряване.** Първата стъпка на този метод включва коригиране на официално отчетените данни даже от държавните фирми поради това занижаване. Втората стъпка е да се направят оценки за добавената стойност на частните фирми и едноличните търговци /с еднородна дейност/, като се използват тези коригирани данни от официалните отчети и информация от бизнесрегистъра за броя на частните фирми и малките, често некорпорирани предприятия от сектор “Домакинства”. Тук вниманието е насочено по-скоро към добавената стойност, отколкото към продукцията, и предположенията са, че възнагражденията в частния сектор са значително по-високи /3,5 пъти/ от тези в държавния. Измерванията показват, че над 1/3 от доходите на българина са недеklarирани. Подобни или сходни методи се използват в България и Полша.

д/ **Метод за оценка на продукцията на домакинствата.** Оценки за продукцията на домакинствата за собствено крайно потребление са правени още в баланса на народното стопанство, т.е. той не е нов метод, използван от българската статистика за измерване на сивия сектор. При този метод се оценява само частта, която се продава. Основен източник на информация са наблюденията на домакинските бюджети, балансите на селскостопанските продукти и статистиката на цените. Голяма част от продукцията на домакинствата се консумира от самите тях или като собствено крайно потребление, или за продажба от едно домакинство на друго. Част от продукцията може да бъде купена като междинно потребление или, ако е предмет, да бъде продадена на туристи и да се разглежда като износ. Този метод се прилага до известна степен от почти всички страни в преход и по-цялостно от Румъния, Полша, Естония и Литва.

е/ **Метод, основаващ се на разходите на домакинствата.** Използването на наблюденията на домакинските бюджети от гледна точка на разходите на домакинствата

за покупка на стоки и услуги, а не на ресурси, е също метод за измерването на нерегистрираните дейности. Информацията от домакинските бюджети е до известна степен изкривена, признават дори специалистите от НСИ, посочвайки като най-важната причина за това грешната методика, по която се събират данните от страната. До края на 90-те години само 3000 домакинства даваха информация за месечните си доходи и разходи. За ежедневното им описание те получаваха 2500 стари лева на месец. На практика само най-бедните домакинства попълваха тези данни в домакинските бюджетни книжки. От 2000 г. вече наблюдаваните домакинства са 6000, но за да бъдат реални данните ще трябва изследваните домакинства да повтарят панела на домакинствата, който се получава при преброяването на населението. Най-очевидният и разпространен вид за неформална дейност е скокът в броя на малките магазинчета. Направен е опит чрез домакинските бюджети да се определи съотношението между покупките в големите /вкл. държавни/ магазини и в частните магазинчета и по този начин да се получи една оценка на обема на дейността им. Немаловажно тук е предположението за относителното равнище на цените и надценката в двата вида магазини. Предполага се, че големите магазини продават предимно стоки местно производство, докато дребните търговци – стоки от внос. Този подход се използва предимно за оценка на търговията на дребно.

ж/ **Метод на анкетното наблюдение** или известен още като метод на експертните оценки. Целта на анкетното наблюдение е да се събере по-пълна информация относно различни аспекти на изследваното явление: причини за появата, източници и обхват, разпространение сред стопанските субекти, методи за оценка, начини за борба срещу явлението и др. Независимо, че като практика тези наблюдения нямат представителен характер, анкетите дават възможност да се сравняват оценките за сивата икономика, формирани по мненията на анкетираните експерти и разчетите по останалите методи.

з/ **Метод на огледалната статистика.** Той е свързан с контролът върху регистрацията на вноса и износа, т.е. сравняване на изнесеното по наши документи за Русия например и руските документи по вноса, и обратно. Този метод е перспективен, но изисква силно сътрудничество на митническите власти, тъй като освен на базата на сравняване данните на националните статистики може чрез обмяната на ежедневна информация и съвместното приключване на дневниците българските митничари и тези от съседните държави веднага да съпоставят информацията за излезлите от България превозни средства с рискови стоки и влезналите в съседните страни.

и/ **Мониторинг на пресата.** Чрез този подход не се измерва конкретният размер на сивата икономика, а по-скоро се допълва в съдържателно отношение описанието на явлението, без да се изключват и данните, които носят определени журналистически разследвания на проблема, особено що се касае до наркобизнеса, проституцията, нелегалната емиграция и пр.

й/ **Наблюдение на градските и извънградските пазари и тържищата.** Чрез този метод на практика се обхваща един сектор на сивата икономика, който е свързан с отраслите търговия и селско стопанство. Официалната статистика засега не успява да отчете цялата продукция в селското стопанство, включително и поради това, че регистърът на селските стопани е слаб. Затова чрез наблюдаването на градските и извънградските пазари до известна степен може да се даде отговор на въпроса за размера на скритата част от посочените по-горе сектори.

1.3. Сива икономика и корупция

Основна причина за съществуването на сивия сектор в икономиката са високите разходи, свързани с осъществяването на дейностите в рамките на закона, които в икономическата литература са известни като “цена за подчиняването на закона”. Тази цена включва:

- *разходите за достъп до законна дейност* – това са разходите за регистрация на юридическите лица, за получаването на лицензи, разрешителни и пр., откриването на банкови сметки и пр.;
- *разходи по водене и продължаване на дейността в рамките на закона* – това са разходите, свързани с необходимостта от плащане на данъци, регулирането на трудовите правоотношения и социалните плащания, плащането на съдебните разходи при решаването на конфликти в рамките на легалната съдебна система и пр.

Икономисването на всеки един от тези разходи води след себе си навлизане в сивия сектор, чиято цена са корупционните практики. Цената на тази нелегалност включва няколко елемента, които определят и параметрите на корупцията:

1. *На първо място*, корупцията е свързана с разходите по отклоняване от легални санкции, приемащи формата на платени услуги за данъчни и пр. консултанти, разходи за счетоводители поради водене на двойно счетоводство и др.
2. *На второ място*, корупционните практики са свързани с трансферирането на доходи, което касае най-вече данъчната администрация и банковите служители, вкл. и финансовите консултанти;
3. *На трето място*, корупцията има място при разходите за достъп до нелегалните /извънзаконови/ процедури за разрешаване на конфликтите в сивия сектор. В този случай легалната съдебно-правна система има няколко заместителя – семейно-родствените механизми за разрешаване на конфликти и мафиотските структури. Особено във втория случай обръщането за “услуги” към силовите структури влече след себе си необходимостта от заплащане на своего рода данък, който в Италия дори е получил особеното наименование – *pizzo*. Величината на този “данък” се определя или като процент от оборота на дадената фирма, или като еквивалент на оказаната от мафията услуга по защита на бизнеса и разрешаването на конфликта;
4. *На четвърто място*, корупция е налице и в случаите когато трябва да се правят разходи поради невъзможността да се използва контрактната система в нейния легален вариант. Често, за да бъдат защитени правата на инвеститорите, се правят нерегламентирани плащания, вкл. и за сключването на самите договори.

2. Контрабанда и корупция³

Контрабандата /ит. *contrabando*, идва от *bando*-правителствен указ и *contra*-против/ според икономическото разбиране на това понятие е свързана: 1/ с незаконното прехвърляне през държавната граница на стоки, валутни ценности и други предмети, т.е. прехвърлянето им е свързано с нарушаване на митническото законодателство; и 2/ с тайното пренасяне или

³ Вж. по-подробно: *Корупция и контрабанда: мониторинг и превенция, Център за изследване на демокрацията, С., 2000 г., с. 28-36.*

прехвърляне на стоки през държавната граница с цел избягване плащането на мита, данъци, акцизи или други такси на държавата.

Според сравнителен анализ за криминализацията на Балканите, направен от Международния институт на ООН за изследване на престъпността и правосъдието, броят на жертвите от бандитизма като цяло в България е 2,5 до 4 пъти по-голям, отколкото в Албания, Македония, бивша Югославия, Румъния и Хърватска.

Значителна част от криминогенните прояви са свързани с контрабандните канали, трафика на хора, наркотици и проституцията. Според информацията на ООН и ЕС в последните години Балканите играят все по-голяма роля в транснационалната престъпност. От транзитна територия за престъпни групировки те се превръщат в бази на бандитските структури. Оттук тръгват трафици на хора, наркотици, крадени автомобили, културно-исторически ценности и пр.

Успешният наркобизнес върви и по 4-те разклонения на традиционния Балкански път: *1/ от Турция през България, Македония, Румъния, бивша Югославия и Албания; 2/ от Турция през Гърция, насочен към Югославия и Албания; 3/ от Турция с кораби до Румъния, към Централна и Източна Европа; 4/ от Турция и Пакистан по море до Албания.* Войните в Босна и Косово обаче предизвикаха и някои забележими промени в традиционните наркопътища. По Източния път, контролиран от руснаците, са прехвърлени част от пратките, преминаващи по-рано през България, Македония, Югославия и Албания. Това обаче преориентира криминогенните елементи у нас да поддържат мрежи за производство и претранспортиране на синтетични опиати.

Криминогенният фактор, освен включването му в наркотрафика /вкл. и като потребители на наркотици/, се насочва и към трафика на автомобили. Независимо, че българската автомафия губи палмата на първенството по откраднати автомобили в сравнение с бивша Югославия в рамките на Балканския полуостров, тя се изявява съвместно с руската, задоволявайки клиентелата с крадени коли в Молдова, Украйна, Русия, Грузия и други страни от бившия СССР. Разраства се македонският канал за откраднати автомобили към Скопие и Тирана. Едно от важните условия за развитие на успешен бизнес с крадени коли в България е корупцията в българските митници и пътната полиция, сочи изследване на европейски експерти.

Нелегалният трафик на хора е другото важно направление, към което се ориентира криминогенният контингент. Нелегалното извеждане и превеждане на хора през Балканския полуостров е доста успешен и обемно развиващ се бизнес. Той е свързан освен с прехвърлянето на местни граждани, желаещи да живеят и работят в Западна Европа и Америка, и на чужди граждани /най-често граждани на някои азиатски и африкански държави или съседни на България страни/, също така и със задоволяване нуждите на западния подземен свят от проституиращи жени и деца. По данни на Центъра за имиграция на ООН във Виена ежегодно от Източна Европа се извеждат тайно около 10 000 бели робини.

Разширяването на контрабандните канали в широкия граждански смисъл на думата – стоки, хора и опиати у нас и свързаната с това криминализация, доведе до развитието на една нова тенденция. Според данни на НСИ, характеризиращи възрастовите и социалните характеристики на осъдените, се вижда, че 61,5% от тях са младежи между 14 и 29 години. Те, според същото изследване, извършват най-често кражби, но в същото време нараства интересът им към документните престъпления и контрабандата.

Перспективите обаче за ограничителен контрол над контрабандата и последващата криминализация на това явление все още са доста песимистични, имайки предвид видимата инвазия на мощни престъпни организации. Нещо повече, няколко поредни ембаргови години спрямо бивша Югославия /и в по-малка степен спрямо Ирак/ изкараха на преден план именно криминогенния елемент на контрабандата. Тоест ембаргото беше своего рода катализатор за старите контрабандни канали и за създаването на нови, вкл. и за процеса на консолидация и утвърждаване на организираната престъпност.

Криминалният свят проявява по-голяма склонност към инвестиране в трафика на хора, отколкото в транспортирането на опиати.

След 10 ноември 1989 г. се очертаха няколко основни канала за трафик на хора от и през България, които разиграват големите пари в този нелегален бизнес.

а/ Изселнически трафик

Над 200 000 български турци се изселиха в южната ни съседка за периода 1989-1992 г. След наложените ограничения от турска страна нелегалният трафик на хора към Турция продължи с нарастваща сила поради няколко причини: а/разделените семейства; б/детския трафик /изоставените в България деца/; в/търсенето на препитание.

Според някои експертни оценки между 30 и 50 млн. долара се разиграват в изселническият нелегален пазар, включващ и издаването на фалшиви и редовни визи /изключват се туристическите пътувания на български граждани/.

б/ Криминогенен трафик

Това са предимно лица от цигански произход, които през активния туристически сезон се занимават с джебчийство и кражби най-вече в Гърция. Тук се включва и нелегалното прехвърляне на бременни жени в южната ни съседка, за да родят децата си в чужбина, където предварително е уговорена продажбата на новороденото, като продажната цена се движи между 10 и 15 хил. лева. Един от най-печелившите трафици е този на жени и момичета, продавани за проституция. Контрабандата на стоки от съседните държави също е свързана с криминогенния трафик на хора.

в/ Трафик на български гастарбайтери за съседните държави

Най-масов е трафикът на българи от цигански произход, търсещи препитание в съседна Гърция. По някои оценки нелегално пребиваващите там българи са около 50 000 души.

г/ Международен трафик на емигранти от третия свят

България се използва като преходен лагер, а базата е в Истанбул. Нелегалният път от Близкия изток през Турция и България за Западна Европа струва на желаещите до 15 000 марки, като се заплаща поотделно всеки преминал етап. Нелегалната мрежа включва и временни лагери в страната за уреждане на документи за незаконно преминаване в чужбина/край Асеновград бе разбит нелегален лагер за кюрди/. В тези канали българите участват само като посредници.

• Проституция

По информация на МВР до началото на 1989 г. в България проститутките са били

3149. След около 10 години регистрираните в полицията са двойно повече заедно с около 200 сутеньори. Като се има предвид, че само в София полулегално работещите публични домове са около 90, експертните оценки сочат, че проституиращите жени и момичета в страната са между 12 и 15 хиляди, като месечно в този бизнес се въртят около 50 млн. лева.

Част от момичетата се извеждат извън страната, като най-добре се пласират в Турция, Гърция, Македония, Полша и Чехия. Един от най-разпространените начини за набиране на проститутки са фирмите за набиране на компаньонки /домашни прислужници/ и за работа в чужбина. Наброяват се около 300 подобни фирми, но само десетина са с лиценз за подобна дейност. Според изследване на фондация "Асоциация Анимус" 94% от обявите за работа в чужбина са търсили привлекателни жени на възраст до 25 години, необвързани. Износът на момичета и жени за проституция от България се извършва основно по два канала: 1/южен-през Турция и Гърция до Кипър и Италия и 2/западен-през Румъния за Западна Европа. Според някои неофициални данни около 10 000 българки проституират в чужбина.

• "Куфарна" търговия

През 1998 г. парламентът ратифицира споразумението за свободна търговия между България и Турция. То до известна степен успя да свие мащабите на куфарната търговия между двете страни, но явлението в крайна сметка не беше ликвидирано, тъй като според споразумението българската страна защитава над 3500 стоки, чиито мита не паднаха изведнъж от 1 януари 1999 г., а намаляваха постепенно до 2002 г., сред тях са нефтопродукти, хартия, текстил, облекла, обувки, хладилници, черни метали и др. Тези продукти оформят близо 35% от износа ни за Турция. Защитната листа за турските продукти е много по-малка – 350 стоки, или 10 на сто от износа за България.

Според прогнозите на експерти куфарната търговия с южната ни съседка почти ще изчезне след взаимното премахване на митата. Едва ли обаче този феномен ще бъде ликвидиран, след като турското правителство започна серия от мерки за съживяване на куфарната търговия, тъй като общият ѝ обем през 1996 г. е бил 8,8 млрд. долара според турската статистика, а през 1997 г. оборотът е паднал до 5,8 млрд. долара. През 1998 г. е реализиран нов 20%-ов спад. Същевременно официалните турски данни сочат, че около 50% от приходите на турската митница са от куфарна търговия.

За България измеренията на куфарната търговия с Турция се движат през различните години от около 800-900 млн. долара в началото на 90-те години до малко повече от 50-60 млн. долара днес годишно. Вносът на турски стоки чрез куфарната търговия превъзхожда българския куфарен износ около 20 пъти /българските куфарни стоки са основно месо и месни произведения, цигари, алкохол и др./.

Според изследване, направено в Хасковския регион, 60-70% от стоките там са внос от съседна Турция и са без фактури. Куфарната търговия е поминък за близо 30-40% от населението на Свиленград, Харманли и Любимец и на около 10-20% - от Хасково и Димитровград. Това в преобладаващата част от случаите е семеен бизнес, като обикновено главата на семейството пазарува от съседна Турция /Одрин и Истанбул/, а жената и децата продават на сергиите в градовете.

По-малки са обемите на куфарната търговия с Македония и бивша Югославия, където общият годишен оборот на куфарните търговци слабо надхвърля 100 млн. лева.

Куфарната търговия в тези региони като правило е в полза на българските стоки, т.е. преобладаващ е износът, и е разширяваща се в ембарговите години, когато обемите почти се удвояват.

Според официалната правителствена информация, изнесена от бившия вицепремиер Александър Божков, през периода 1993-1996 г. са констатирани над 400 крупни случаи на контрабанда, ощетили държавата с над 250 млн. долара.

Контрабандата на стоки поражда периодично напрежение на отделни стокови пазари. Практиката показва, че дъмпингът се поддържа от стоки, внесени чрез обикновена контрабанда или чрез извършени митническите измами със стойността и количествата на вноса. Така например в обувната промишленост от 800 новосъздадени предприятия едва 15 ще оцелеят от нелоялната конкуренция на контрабандния внос и митническите измами. Според браншовия съюз бюджетът на страната губи годишно над 8 млн. лева поради горните деяния. Ако в България се продаваха само родни обувки вместо вносни, в страната щяха да останат около 25 млн. лева. Годишно производителите на обувки у нас губят половината от поръчките си от търговците на дребно, които ги заместват с евтин внос, и не реализират поради тази причина печалби от около 500 000 лева.

• Автомафията

Според данни на Интерпол 16 млрд.\$ печели годишно автомафията по света. След като натрупат печалби, престъпните групировки се захващат с наркобизнес и трафик на хора, опитвайки се след това да легализират тези пари.

В България бизнесът с крадени автомобили също носи значителни приходи на участващите в него. По някои оценки във всички разновидности на бизнеса с крадени автомобили у нас /рекет, кражби, разфасовка, износ/ се въртят около 50 до 100 млн. лева. В началото и средата на 90-те години обемите са били 2-3 пъти по-големи.

Най-разпространената напоследък практика в нелегалния автобизнес е рекетът. Сумите, срещу които собствениците откупват автомобилите си обратно, обикновено варират от 1500 лева до 5000 долара. В повечето случаи крадците сами търсят контакт със собствениците на откраднатите автомобили.

Вторият начин за реализация на колите е разфасоването и пласирането им на части. Предпочитат се по-старите марки автомобили.

Освен продажбата на крадените автомобили вътре в страната, една значителна част от тях се пласират в чужбина. Като правило никой не тръгва да рекетира собствениците на коли-уникати /луксозни марки/. Пласментът им зад граница носи на автомафията около 50 на сто от пазарната стойност на такива автомобили. Парите се разпределят между участниците във веригата. В бизнеса с крадени автомобили са замесени известни силови групировки, държавни чиновници, митничари, полицейски служители. Според полицейски източници рушветите на граничните служители за “чадър” при постоянен канал за експорт на откраднати автомобили може да стигне сумарно от 100 до 200 хил. лева. Изходните пунктове най-често са през Станке Лисичково, Златарево, Русе, Силистра, пристанище Варна.

Факт е, че при всяка смяна на властта определен контрабанден канал губи политическата си подкрепа. На практика чрез съществуващите нелегални трасета политическите контролират икономическия елит на страната, който е близък до една или друга партия, като му осигуряват /естествено не безкористно/ предимство в пазарната

среда, елиминирайки принципите на конкуренцията. Контрабандата е стимулирана от високия процент сива икономика, включваща и разклонена система за сива търговия на едро и дребно. България влезе в ролята на посредник в сивия контрабанден поток на петролни продукти, оръжие и стоки наред с традиционните наркочанали и техните нови разклонения. В макроикономически план трансграничната престъпност се превърна във важно средство за незаконно преразпределение на националното богатство. Поради отворения характер на българската икономика само легалният трафик на стоки през митниците генерира над 40% от постъпленията в бюджета на България, а вносно-износните транзакции съставят 2/3 от брутния национален продукт. Поради тази специфика чрез границите се разпределят повече богатства, отколкото чрез приватизацията на държавната собственост.

Пресичането на трансграничната престъпност в страната обаче би било невъзможно без решителното противодействие срещу системната корупция в рамките на правозащитните и контролиращи органи. Огромна част от престъпленията и нарушенията при вноса и износа на стоки, наркотици и оръжие, както и при трафика на хора, се извършва с престъпното съдействие на служители на митниците, НС “Гранична полиция”, както и на други държавни структури, осъществяващи контрол при границата и във вътрешността на страната. Корупционните вериги са част от системната контрабанда или т.нар. контрабандни канали, а средствата за подкупване на държавни служители представляват “производствени разходи” за шефовете на контрабандата.

Когато говорим за контрабандна дейност, трябва да отчитаме икономическия характер на предпоставките за поява на митнически нарушения и престъпления. Те са пряка последица от икономическата среда в страната и са силно повлияни от редица криминогенни фактори, сред които на първо място е високото равнище на сивата икономика и високата ликвидност на контрабандно внесените стоки.

При анализа на контрабандата и свързаните с нея сива икономика и корупция се очертават и някои благоприятни регионални процеси, които създават условия за нормализиране на трансграничната търговия и за ограничаване на контрабандата и другите форми на митнически нарушения в страната. Така например с утвърждаването на пазарни икономически отношения и по-конкретно с навлизането на големи многонационални компании и на известните световни вериги от типа хипер- и супермаркети много от традиционните сиви пазари за различни групи стоки започнаха да се свиват. Може да се констатира, че в сравнение с корупционните схеми от близкото минало през периода 2001-2002 г. в Агенция “Митници” няма признаци за политическа корупция, т.е. за разпределяне на приходите от контрабандата на политическо равнище.

ТАБЛИЦА 3.3.15. Обща класификация на контрабандата и свързаната с нея корупция

Действащи лица	СХЕМА/тип незаконна дейност	Последиствия
<p>1. Голяма организирана група, действаща на национално равнище</p> <p>Повечето членове на групата не се познават, но знаят за организацията. Лидерите ѝ имат възможност да влияят на кадрови решения в правозащитните органи.</p> <p>Суми за подкупи: месечно от 10 до 50 хил. долара</p> <p>2. Малка организирана група</p> <p>Действа в отделен регион или 1-2 Районни митнически дирекции (РМД).</p> <p>Суми за подкупи: до 5 хил. долара месечно</p> <p>3. Тип "Тандем": митничар + служител от КПП</p> <p>Суми за подкупи: 5 хил. долара на камион 20 т. и 1,5 хил. долара на камион до 10 т.</p> <p>4. Индивидуални операции: служител от когото и да е оперативно звено, в повечето случаи редови митнически инспектор.</p> <p>Суми за подкупи: в зависимост от типа на МУ и работното място до 2,5 хил. долара месечно.</p> <p>5. Индивидуални операции: редови митнически инспектор или ръководител от ниско ниво.</p> <p>Суми за подкупи: 20 до 200 лв. месечно.</p>	<p>Вносител/и ➔ оперативен/и граничен митничар/и + ръководител от местно ниво ➔ служители от структура на МВР, осигуряващи транзита до вътрешно Митническо управление(МУ), в много случаи и проверката там ➔ вътрешно МУ, ръководител от местно ниво ➔ ръководител от висше ниво ➔ политическо лице (или лице с влияние в политиката), осигуряващо административен комфорт на другите и краен получател и разпределител на подкупите. Участват около 5% от служителите</p> <p>Вносител + бивш или действащ висш митничар ➔ ръководител МУ + бивш или действащ служител на МВР (неутрализира неудобни служители или предупреждава за проверки) ➔ оперативен инспектор/и. 10% от служителите</p> <p>Т. нар. "чиста контрабанда" – преминаване на товари без регистрация на гранична митница – "вдигната барьера". 10% от служителите</p> <p>Вносител ➔ митнически служител (в много случаи участие на прекия ръководител, изразяващо се в бездействие). 20% от служителите</p> <p>Прекалено стриктно спазване на несъществени процедури. Несъществуващи в Закона изисквания. Заплаха за щателен физически контрол на стоката. Изнудване на психологическа основа. До 60% от служителите</p>	<p>Застрашава цели отрасли на икономиката. Създава социално напрежение сред браншовите организации. Постава под съмнение общественото доверие.</p> <p>Загуби за Държавния бюджет: до 50% по съответната номенклатура стоки.</p> <p>Създаване на аморална кадрова обстановка. Обуславя корупционно поведение от стопанските субекти. Негативно влияние върху чуждестранните инвеститори.</p> <p>Загуби за Държавния бюджет: от 5 млн. лв. нагоре (до 30%),</p> <p>Загуби за Държавния бюджет</p> <p>Създаване на условия за трафик на забранени стоки (наркотици, оръжие).</p> <p>1, 2 до 10 фирми-вносители заплащат 10 до 30% по-ниски данъци. Предвид някои промени в данъчното законодателство (ДДС-данък печалба) явлението е запихващо.</p> <p>Нема фискални последици за Държавния бюджет. Изключително отрицателни последиствия върху стопанските субекти. Формира отрицателен облик на администрацията.</p>

Източник: "Корупция, контрабанда и институционална реформа", Център за изследване на демокрацията, С., 2002 г., с.18.

- **Антикорупционна реформа в митниците и тяхната дейност по пресичане на незаконния трафик⁴**

Реформата в Агенция “Митници” и сътрудничеството с “Краун ейджънтс”

Реформирането на митниците бе сред приоритетите на НДСВ в съответствие с акцента на движението върху почтеността и борбата срещу корупцията. Подобна ориентация бе напълно оправдана с оглед на проблемите, пред които бе изправена тази институция при управлението на правителството на Иван Костов (1997–2001 г.). Опитът за радикални промени, предприет от екипа на г-н Емил Димитров от есента на 2001 г., обаче се оказа неуспешен. След изтичането на шестмесечния му мандат през февруари 2002 г. бе отчетен спад на постъпленията при нарушена координация между отделните компоненти на митническата администрация както на централно равнище, така и в цялата страна.

Една от най-съществените причини за негативния резултат от първия етап на реформата бе липсата на цялостна визия и свеждането на промените до кадрови рокади, както и схващането, че шефът на митниците с още няколко съмишленици ще може лично да осъществява контрол върху целия личен състав на Агенцията. От друга страна, в активите на действията на Емил Димитров могат да се впишат временното затваряне на някои контрабандни канали в резултат на уволненията и поредицата от внезапни проверки, особено на КПП “Кулата” на границата с Гърция.

Актуализираната Бизнес стратегия на Агенция “Митници” за периода до 2006 г. съдържа следните приоритети:

- адаптиране на митническата администрация към изискванията на Европейския съюз;
- засилване на сътрудничеството между митниците, икономическите оператори, бизнеса и обществеността;
- повишаване събираемостта на митническите и другите държавни вземания;
- противодействие на митническите и валутните престъпления.

Основният ориентир за това, което става в Агенцията, е очевидният акцент върху събираемостта на митническите и другите държавни вземания като абсолютен приоритет за правителството, изправено пред засилващи се финансови затруднения и обществен натиск. По този пункт митниците отчетоха скромнен напредък. Така например през септември 2002 г. бе отбелязан ръст с над 42 млн. лв. на приходите в бюджета в сравнение със същия месец през 2001 г. Общо за деветте месеца на 2002 г. бе отчетен ръст от 98 985 941 лв. нетни приходи в бюджета в сравнение със същия период през предходната година.

В началото на 2002 г. правителството предприе безпрецедентна стъпка с привличането на британската консултантска компания “Краун ейджънтс” (Crown Agents) за подпомагане на реформата в митниците.

Още от самото начало обаче процедурата по наемането на компанията, както и параметрите на нейния ангажимент с митническата реформа в страната, бяха подложени на критика от страна както на опозицията, така и на гражданското общество

Макар че някои от тези аргументи – особено обвиненията в недостатъчна публичност – имат сериозни основания, не може да се отрече и фактът, че част от най-шумните обвинения бяха израз на партийни и частни интереси, които не съвпадат с националния интерес и с приоритетите на реформата.

⁴ Вж. по-подробно: *Корупция, контрабанда и институционална реформа, Център за изследване на демокрацията, С., 2002 г., с. 62-70.*

Особен интерес и завишени очаквания предизвика дейността на мобилните митнически екипи на “Краун ейджънтс”, митническата администрация и МВР по осъществяване на контрол върху МПС във вътрешността на страната, която започна в края на август 2002 г.

• Сивата икономика като главен източник на средства на икономическите групировки, оказващи натиск върху държавни служители и върху държавата като цяло

Една от специфичните особености на проблема “корупция-контрабанда” е в това, че се генерира не само натиск от страна на правозащитните институции върху престъпния контрабанден алианс, но и обратното – чрез своите лобита във властта контрабандистите и онези чиновници, които са на тяхна издръжка, на свой ред оказват възпиращо влияние върху опитите за реформиране на институциите и ограничаването на корупцията в тях. Тогава, когато няма ясна политическа воля за пресичането на контрабандата и за прочистването на правозащитните и контролните органи от корумпирани лица, съотношението на силите се променя в полза на организираната престъпност, а отклоняването на мръсни пари за финансиране на политически партии води до симбиоза между властта и подземния свят т.е. държавата изпада в зависимост и в подчинение на определени частни интереси – т.нар. “завладяване на държавата” (state capture).

Взривообразният ръст на трансграничната престъпност през последните 12 години доведе до възникването на криминална инфраструктура, поддържана и развивана от появилите се през този период престъпни групировки и полулегални силови структури, като именно незаконният трафик се явява техен основен източник на приходи.

Големият проблем е доколко комплексът “корупция-контрабанда” се осмисля като приоритет на държавната политика и на дейността на политическите субекти. Подобно омаловажаване на тези сравнително нови предизвикателства, придобили особен размах в условията на прехода, намира израз и в липсата на адекватна институционална инфраструктура и работещи механизми за противодействие.

Литература

1. Доклад за оценка на корупцията 2002, *Коалиция 2000*, 2003, София
2. Икономическата цена на корупцията, *Коалиция 2000* / Център за икономическо развитие, 1999, София
3. Корупция и контрабанда: мониторинг и превенция, Център за изследване на демокрацията, 2000, София
4. Корупция, контрабанда и институционална реформа, Център за изследване на демокрацията, 2002, София
- Вж. «<http://www.anticorruption.bg>» – Българският антикорупционен портал

Въпроси

1. Какви са критериите за дефиниране на скритата икономика?
2. Посочете какви методи се използват при измерването на сивата икономика?

3. Какви контрабандни канали съществуват и как се води борбата с контрабандата и трансграничната престъпност?
4. Какви мерки включва антикорупционната реформа в митниците?

Ключови термини

Сива икономика - тя може да бъде описана на базата на два основни критерия:

- занижени или скрити от отчетност доходи в разрешената икономическа дейност;
- доходи от незаконна дейност.

Контрабанда - /ит. contrabando, идва от bando-правителствен указ и contra-против/ според икономическото разбиране на това понятие е свързана: 1/с незаконното прехвърляне през държавната граница на стоки, валутни ценности и други предмети, т.е. прехвърлянето им е свързано с нарушаване на митническото законодателство; и 2/с тайното пренасяне или прехвърляне на стоки през държавната граница с цел избягване плащането на мита, данъци, акцизи или други такси на държавата.

Основни тези

1. Сивата икономика като цяло лишава държавния бюджет от постъпления и създава сериозни препятствия пред утвърждаването на пазарна икономика. Косвените индикации за корупция идват именно от т.нар. сива икономика.
2. Престъпният алианс между корумпирани чиновници и организираната престъпност, която контролира контрабандните и трафик-каналите, причинява огромни щети на националната икономика. Факт е, че при всяка смяна на властта определен контрабанден канал губи политическата си подкрепа. На практика чрез съществуващите нелегални трасета политиците контролират икономическия елит на страната, който е близък до една или друга партия, като му осигуряват /естествено не безкористно/ предимство в пазарната среда, елиминирайки принципите на конкуренцията.
3. Контрабандата е стимулирана от високия процент сива икономика, включваща и разклонена система за сива търговия на едро и дребно. България влезе в ролята на посредник в сивия контрабанден поток на петролни продукти, оръжие и стоки наред с традиционните наркочанали и техните нови разклонения. В макроикономически план трансграничната престъпност се превърна във важно средство за незаконно преразпределение на националното богатство.